

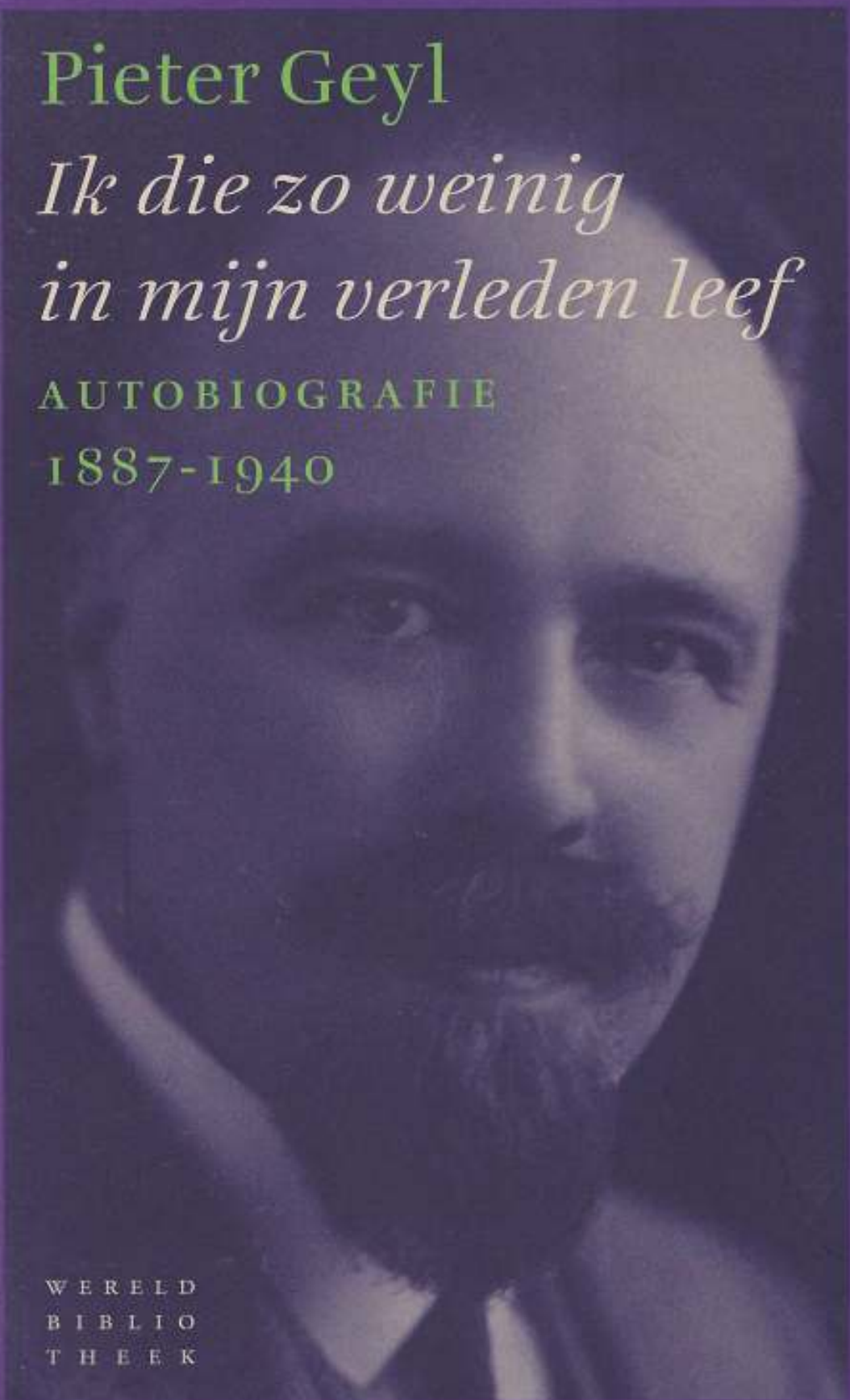
Pieter Geyl

*Ik die zo weinig
in mijn verleden leef*

AUTOBIOGRAFIE

1887-1940

WERELD
BIBLIO
THEEK

Pieter Geyl: autobiograaf, geschiedschrijver, polemist

Voordrachten gehouden bij de presentatie van de
autobiografie van Pieter Geyl op 25 september 2009 in de
Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht

Leen Dorsman
Niek van Sas
Wim Berkelaar

In het archief van de Utrechtse historicus Pieter Geyl, dat wordt bewaard in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek, bevindt zich het typoscript van een autobiografische tekst die Geyl geschreven heeft gedurende de Tweede Wereldoorlog. De tekst bevat het uitgebreide levensverhaal van Geyl tot 1940. Op dat tijdstip was hij hoogleraar in de algemene en de vaderlandse geschiedenis te Utrecht. In de autobiografie beschrijft hij zijn jeugd en studententijd, zijn tijd als correspondent van de Nieuwe Rotterdamse Courant in Londen, zijn hoogleraarschap in de Nederlandse geschiedenis te Londen en zijn Utrechtse periode. De tekst is bezorgd en toegelicht door Wim Berkelaar, Leen Dorsman en Pieter van Hees en uitgegeven door Uitgeverij Wereldbibliotheek, destijds de uitgever van Geyl's magnum opus *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*. De autobiografie verscheen in september 2009. Bij de presentatie werd onder meer gesproken door Leen Dorsman, Niek van Sas en Wim Berkelaar. Dit zijn de teksten van hun voordracht.

Een historicus en zijn autobiografie

Leen Dorsman¹

Pieter Geyl had weinig geduld voor de geschiedtheorie. En de Amsterdamse historicus Jan Romein heeft dat geweten. In een bespreking van het werk van Romein heeft Geyl daar dan ook korte metten mee gemaakt. Je ziet het aankomen in de eerste zin van dat besprekingsartikel: "Romein is zonder twijfel een figuur in ons geestelijk leven". Wie Geyl kent, weet dat het na zo'n openingszin eigenlijk niet meer kan goed komen. Deels waren zijn bezwaren gegrond op principiële overwegingen, namelijk een verschil van inzicht over de aard van het historisch proces. Deels echter lijkt het er ook op alsof hij de greep op het historisch bedrijf niet wilde kwijtraken aan luchtfietserie en speculatie. Romein had de wetenschappelijke geschiedbeoefening voorgesteld als een schip dat niet kan varen zonder het machinekamerpersoneel van de praktische historici, maar ook niet zonder de theoretici die de navigatie regelen.

Daartegen kwam Geyl in opstand: "Dit is wel een ruw ontwaken uit de droom der gelijkheid! Ik mag dus ploeteren in de diepte van het schip, van alle uitzicht op de zee afgesloten; terwijl Romein mij vertellen zal, in welke richting?"²

Geyl lijkt dus niet geporteerd voor de geschiedtheorie, en al helemaal niet als onderdeel van het universitaire curriculum. In zijn afscheidsrede van 1958 keerde hij zich tegen de niet-westerse geschiedenis als onderdeel van het studieprogramma, omdat dat maar "poespas in de hoofden" zou geven, zoals hij het uitdrukte. Ik denk dat hij over de cursus Grondslagen van de Geschiedenis, zoals wij die tegenwoordig geven, hetzelfde gedacht zou hebben. Toch is dat misschien niet helemaal waar. Als ik de verbijsterende, door Piet van Hees samengestelde, bibliografie van 1049 nummers bekijk, dan tel ik onder het kopje "Historiografie en problematiek van de geschiedenis" ruim negentig nummers.³ Dat is toch wel merkwaardig als we zijn veronderstelde afkeer van de theorie in ogenschouw nemen. Het is ook duidelijk dat zijn polemieken rond het werk van Arnold Toynbee theoretisch van aard is. Immers, het gaat daarbij om de vraag of de geschiedenis in patronen te vatten valt en dat is een geschiedfilosofisch thema. Aan de andere kant is er ook veel historiografische belangstelling, waarbij hij wonderlijk genoeg vooral belangstelling lijkt te hebben voor romantische historici als Michelet en Carlyle.

Op die historiografie en die theorie wil ik wat nader ingaan en wel op een aspect dat ik bij Geyl zelf niet zozeer tegenkom, maar dat wel van belang is in verband met ons thema van vanmiddag: de autobiografie van Pieter Geyl. Het gaat mij om de vraag wat het nut is van het uitgeven van een dergelijke autobiografie. Wat geeft zo'n boek ons en ook: draagt een dergelijke terugblik van een historicus bij tot een verder inzicht in de geschiedbeoefening? We komen hier op een terrein dat eigenlijk nogal vaag is, een historiografisch schemergebied, waarvan ik zelf denk dat het interessant kan zijn voor een beter begrip van de werking van wetenschap, geschiedwetenschap in dit geval. Enkele jaren geleden heeft het *Tijdschrift voor Geschiedenis* een themanummer uitgegeven over

¹ Leen Dorsman is hoogleraar Universiteitsgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht

² Pieter Geyl, 'Romein en de geschiedenis', in: id., *Verzamelde Opstellen* Deel 3 (ed. P. van Hees) (Utrecht/Antwerpen 1978), 181-205, m.n. 181 en 189-190.

³ P. van Hees (samenst.), *Bibliografie van P. Geyl* (Groningen 1972).

“leermeesters”. Dat is ook zo’n concept waarvan de betekenis moeilijk is vast te stellen, maar waarvan tevens duidelijk is dat in de leerling-leermeesterverhouding essentialia van het vak worden doorgegeven. Soms ontstond in die verhouding overigens een vete voor het leven, maar ook die is van belang om de voortgang van de wetenschappen te begrijpen.⁴

Voor een dergelijk inzicht staan ons allerlei bronnen ter beschikking, die we kunnen rangschikken onder de noemer “egodocumenten”, zoals de term luidt die door Jacques Presser in de vroege jaren vijftig is gemunt. Het gaat om brieven, dagboeken, memoires en dergelijke, kortom, zoals Presser zegt: “...die historische bronnen dus, waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een ‘ik’, (...) als schrijvend en beschrijvend subject voortdurend in de tekst aanwezig”.⁵ Ik ga straks nog kort in op de dubieuze status die dit soort bronnen lange tijd heeft genoten, maar voor nu volstaat het met te zeggen dat ik ze zelf van belang vind. Misschien is het tijd voor een voorbeeld.

Enige tijd geleden las ik een keuze uit de zeer aanbevelenswaardige *Briefe* van Jacob Burckhardt. Het gaat mij hier om Burckhardts studietijd in Berlijn aan het begin van de jaren veertig van de negentiende eeuw. Hij volgt colleges bij Leopold von Ranke, waarover hij enthousiast aan zijn zus Louise Burckhardt rapporteert. “Ich entsinne mich deutlich”, schrijft hij, “wie er sein Collegium über deutsche Geschichte wahrhaft imposant begann: Meine Herrn, Völker sind Gedanken Gottes!”. Hier hebben we een van de kernthema’s van Rankes werk te pakken en we zien hoeveel indruk het maakte. In dezelfde brief schrijft Burckhardt iets over het karakter van Ranke. In een gesprek met Bettina von Arnim weet Ranke haar enthousiasme te wekken door fel van leer te trekken tegen de onderdrukking van de Polen door Rusland. Enige tijd later is Ranke bij een gelegenheid waar hij een belangrijke Russische diplomaat ontmoet, tegen wie hij vrijwel het omgekeerde beweert. “In diesem Augenblick”, zegt Burckhardt, “sah ihm Bettina mit rollenden Augen hinter der Schulter hervor und sagte nichts als: *Pfui!* Ranke aber strich sich baldmöglichst aus dem Hause, und hat es nicht wieder betreten.”⁶ Als je dit leest – en het is niet het enige voorbeeld dat Burckhardt noemt – krijg je wel bijgedachten bij Rankes beroemde adagium van de onpartijdigheid van de historicus, die moet “bloss sagen wie es eigentlich gewesen”. Is die objectiviteit een wetenschappelijk uitgangspunt of is het karakterzwakte? In ieder geval stelt een ego-document als de briefwisseling van Burckhardt vragen bij de aannames die wij als historici soms zo makkelijk doen.

Naast briefwisselingen behoren ook autobiografieën en memoires tot de ego-documenten, ook al zijn ze als bron wat problematischer dan correspondenties zoals die van Jacob Burckhardt. Een brief wordt heet van de naald geschreven en geeft direct commentaar op een actuele situatie. Dat zijn weliswaar niet altijd goed doordachte commentaren, maar wel zeer authentiek. De autobiografie is achteraf geschreven, de auteur kent de afloop van het proces en heeft zich een beeld gevormd van eerdere gebeurtenissen aan de hand van latere uitkomsten. Dat geeft per definitie vertekening. Daar komt nog bij dat de meeste autobiografieën toch bedoeld zijn voor een later publiek, bedoeld ook om te worden uitgegeven. En juist dat feit maakt het ook problematisch, want waar iemand in een brief soms geen blad voor de mond neemt, kan de uitgegeven autobiografie bewust grote

⁴ ‘Leermeesters: een vergeten categorie’, in: L.J. Dorsman (red.), *Leermeesters*. Themanummer van het Tijdschrift voor Geschiedenis, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119-4 (2006), 454-468

⁵ Jaques Presser, ‘Memoires als geschiedbron’, in: *Uit het werk van dr. Jacques Presser* (red. M.C. Brands e.a.) (Amsterdam 1969), 277-283, m.n. 277.

⁶ Jacob Burckhardt, *Briefe*. Ausgewählt und herausgegeben von Max Burckhardt (Birsfelden/Basel z.j.), 55-57.

conflicten toedekken, personen sparen en situaties wat bijkleuren om een bepaald beeld ingang te doen vinden.

Interessant is nu het verschijnsel van de autobiografie van de professionele historicus, van wie wij mogen verwachten dat hij Rankes uitgangspunt van de wetenschappelijke onpartijdigheid zal delen. Maar ja, het zal u verbazen, historici zijn net mensen en derhalve is niets menselijks hun vreemd. Om deze zelfde reden heeft Angenies Brandenburg de bekende autobiografie van Annie Romein, *Omzien in verwondering* bewust links laten liggen bij het schrijven van haar biografie van Annie.⁷ Ik kom straks weer terug bij Geyl zelf, maar hier raken we wat hem betreft wel aan een interessant geval: wat wij vandaag presenteren is een autobiografie met alle genoemde gevaren van dien, maar het is niet door hem uitgegeven. Dat betekent dat hij misschien openhartiger is dan wanneer hij het direct voor publicatie bedoeld had. Anderzijds staat zijn spreekwoordelijke ijdelheid er garant voor dat Geyl het ooit publicabel achtte. Dat laatste betekent wel dat hij bij het schrijven een publiek voor ogen had waarvoor hij een boodschap had. De lezer moet daarom altijd enige reserve betrachten.

Het lijkt bijzonder dat wij van een van onze grootste historici van de twintigste eeuw een dergelijke uitgebreide autobiografie bezitten, maar bij nader inzien is dat het niet. Wie op zoek gaat, zal merken dat zijn eigen boekenkast genoeg voorbeelden telt van historici die de wereld hun *Werdegang* willen meedelen. Zo vond ik zelf uiteraard Edward Gibbon, mijn grote favoriet, maar ook Giambattista Vico, Friedrich Meinecke, Fritz Ringer, Johan Huizinga, Henk Wesseling, Alan Taylor, Ernst Kossmann en ten slotte Hermann von der Dunk, de laatste loot aan de stam.⁸ Het aantal historici dat een autobiografie heeft gepubliceerd is zelfs zo opvallend groot dat Jeremy Popkin er een studie aan heeft gewijd: *History, Historians and Autobiography*.⁹ In dat boek wordt een hele waslijst van deze autobiografieën besproken, maar Popkin stelt er twee centraal, omdat ze eigenlijk als twee verschillende modellen zijn te onderscheiden. Beide voorbeelden roepen ook in hun specifieke eigenaardigheden belangrijke vragen op. Het eerste boek is de beroemde *Autobiography* van Edward Gibbon, het tweede *The Education of Henry Adams*.

Laat ik beginnen bij Gibbon. Na zijn dood in 1794 vond zijn vriend en testamentair-executeur John Baker-Holroyd, de First Earl of Sheffield, in Gibbons nalatenschap zes stukken die bedoeld waren voor zijn *Memoirs of my life and writings* zoals Gibbon het zelf noemde. Sheffield is er mee aan de slag gegaan en heeft er een boek van gemaakt, waarbij hij zelf de volgorde heeft vastgesteld en hier en daar een ingreep heeft gedaan om het al te cynische wereldbeeld van Gibbon wat meer aan te passen aan dat van de gemiddelde Engelsman van rond 1800. Dat stelt ons al meteen de belangrijke vraag naar de betrouwbaarheid van de autobiografie als bronnenmateriaal.

Los daarvan heeft de publicatie van Gibbons gedenkschriften in ieder geval fraaie literatuur opgeleverd met zinnen die gemaakt lijken te zijn om voor te lezen. Neem

⁷ Angenies Brandenburg, 'Toezien in verwondering', in: id., *Annie Romein-Verschoor 1895-1978*. Deel 2: Noten en Commentaar (Amsterdam 1988), 74-96.

⁸ Edward Gibbon, *Autobiography of Edward Gibbon, as originally edited by Lord Sheffield, with an introduction by J.B. Bury* (Oxford 1978); *The Autobiography of Giambattista Vico. Translated from the Italian by Max Harold Frisch and Thomas Goddard Bergin* (Ithaca and London 1975); Friedrich Meinecke, *Autobiographische Schriften (Werke, Band VIII)* (Stuttgart 1969); Fritz Ringer, *Trouble in Academe. A Memoir* (San Jose etc. 1999); J. Huizinga, *Mijn weg tot de historie* (Haarlem 1947); H.L. Wesseling, *Zoon en vader, vader en zoon* (Amsterdam 2008); A.J.P. Taylor, *A personal history* (Londen 1984); E.H. Kossmann, *Familiearchief. Notities over voorouders, tijdgenoten en mijzelf* (Amsterdam 1999); H.W. von der Dunk, *Terugblik bij strijklucht: jeugdherinneringen* (Amsterdam 2008).

⁹ Jeremy D. Popkin, *History, Historians & Autobiography* (Chicago and London 2005).

bijvoorbeeld de passage waarin hij zich afvraagt wat er te zeggen valt van de professoren van Oxford, waar hij studeert: wie ze zijn, met hoevelen, wat ze doen. Gibbon is er kort over: "All these questions", zegt hij, "are silenced by one short and singular answer, 'That in the University of Oxford, the greater part of the public professors have for these many years given up altogether even the pretence of teaching'"¹⁰. Dat is een patroon dat je in autobiografieën van academici – en zeker ook van historici – vaker tegenkomt: één, hooguit twee van de hoogleraren zijn de moeite waard, maar van de meesten valt niets te leren. Ze zijn een volstreekte *waste of time*. Voor Geyl was dat niet anders. "Over het algemeen", schrijft hij, moet ik getuigen dat zij niet bijzonder veel indruk op mij gemaakt hebben". Verdam was een schoolmeester, van Uhlenbeck werd hij ongeduldig en Kalff gaf onbegrijpelijk saai college. Eigenlijk was Bussemaker de enige die deugde.¹¹

Terug naar Gibbon. In zijn *Memoirs* vinden we ook de beroemde passage waarin hij beschrijft hoe hij voor het eerst Rome ziet, de stad waarover zijn meesterwerk *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* zal gaan. Zelfs na vijftig jaar nog, schrijft hij, "I can neither forget, nor express the strong emotions which agitated my mind as I first approached and entered the eternal city. After a sleepless night, I trod, with a lofty step, the ruins of the Forum; each memorable spot where Romulus stood, or Tully spoke, or Caesar fell, was at once present to my eye..."¹² Een laatste voorbeeld nog, een heel problematisch voorbeeld, maar veruit de beroemdste zin uit deze *Memoirs of my life and writings*: "It was at Rome, on the 15th October, 1764, as I sat musing amidst the ruins of the Capitol, while the barefooted friars were singing vespers in the Temple of Jupiter that the idea of writing the decline and fall of the city first started to my mind".¹³ Dit is een hoogst problematische passage, omdat we inmiddels weten dat Gibbon op 15 oktober helemaal niet in Rome was. Als zoets al niet klopt, wat klopt er dan wel? Dezelfde vragen zou je kunnen stellen bij Geyl. 371 gedrukte bladzijden, geschreven in gijzeling, zonder de gelegenheid zijn archief te raadplegen: kan iemand dat allemaal onthouden hebben? Hoe goed is een menselijk geheugen, nog los van de vraag wat je allemaal *wilt* onthouden en wat beslist *niet*.

Volgens Popkin is het kenmerkende van Gibbons *Memoirs* echter iets anders en daarmee vormt het een van de modellen voor het autobiografische genre.¹⁴ Het is een loflied op de geschiedenis, de bezigheid die een centrale plaats in zijn leven heeft ingenomen, die hem had gevoed als het ware. Andersom was het zijn levenservaring die zijn geschiedbeoefening beter had gemaakt. De geschiedbeoefening had hem succes gebracht, hij was er beroemd mee geworden.

Het andere model, *The Education of Henry Adams*, is van geheel andere snit. Wel hebben beide autobiografieën iets cruciaals gemeen. Het zijn namelijk allebei klassiekers geworden, niet alleen binnen het vak, maar ook binnen de cultuur waaruit zij zijn voortgekomen. De reden voor dat laatste is de onmiskenbare literaire kwaliteit van deze autobiografieën. Het is misschien van belang hier even bij stil te staan, met name omdat in Nederland de literaire traditie van de geschiedschrijving zo weinig is ontwikkeld, zelfs soms met achterdocht wordt

¹⁰ Gibbon, 38.

¹¹ Pieter Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940. Bezorgd en toegelicht door Wim Berkelaar, Leen Dorsman en Pieter van Hees* (Amsterdam 2009), 32. Over Geyl en zijn hoogleraar geschiedenis, zie Wim Berkelaar, "Als uw vriend verheug ik mij". De ingewikkelde relatie tussen Pieter Geyl en P.J. Blok', in: L.J. Dorsman (red.), *Leermeesters*. Themanummer van het Tijdschrift voor Geschiedenis, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119-4 (2006), 500-505.

¹² Gibbon, 159.

¹³ Gibbon, 160-161.

¹⁴ Voor het volgende over Gibbon en Henry Adams: Popkin, ch. 4, 92-120.

bekeken. Hier geldt eigenlijk alleen Huizinga's *Herfsttij* als voorbeeld van grote literaire geschiedschrijving en dat is wonderlijk genoeg omdat het weliswaar indrukwekkende en citeerbare passages bevat, maar voor een belangrijk deel onleesbaar is. Dat Gibbon kon schrijven zagen we en is ook erkend in de Angelsaksische cultuur. *The Education of Henry Adams* heeft dat literaire ook en is om die reden eveneens een *classic* geworden. Adams experimenteert trouwens ook nog met de vorm: het is een autobiografie die in de derde persoon is geschreven: het is geen "I" die de hoofdpersoon is van dit boek, maar een "he". Adams was de achterkleinzoon én de kleinzoon van een Amerikaanse president en dat geeft een kind een bijzondere start in het leven, zoals hij dat zelf ook beseftte. "Probably", schrijft hij over zichzelf, "probably no child born in the year, held better cards than he. Whether life was an honest game of chance, or whether the cards were marked and forced, he could not refuse to play his excellent hand.". "As it happened", zegt hij even verderop, "he never got to the point of playing the game at all; he lost himself in the study of it, watching the errors of the players..."¹⁵ Een briljante omschrijving overigens van het vrij machteloze bestaan als historicus, dat wij hier in deze zaal ook wel kennen. Dat is meteen ook de toon van het boek. Waar Gibbon het verhaal is van een triomftocht, is dat van Adams het verhaal van machteloosheid en een gevoel van achteruitgang. Maar hoe duidelijk hun beider verhaal ook is: succes tegenover mislukking, ze blijven wel voor een belangrijk deel aan de buitenkant, hun echte privé-wereld blijft voor een belangrijk deel verborgen.

Als we deze twee als modellen gebruiken, zoals Popkin heeft gedaan, dan is het lastig de autobiografie van Geyl te plaatsen. Om te beginnen: is het een literaire tekst? Ik vrees van niet. Geyl heeft de literaire kant van de geschiedbeoefening altijd hogelijk gewaardeerd, gezien ook de publicatie van zijn gedichten en de teleurstelling toen die door de literaire wereld niet enthousiast werden ontvangen. En hoewel je over bijvoorbeeld een aantal van zijn essays van mening kunt verschillen was hij geen groot stilist. Ik weet dat niet iedereen het met mij eens is, maar ik word er zelf niet heel erg warm van. Dat wil niet zeggen dat Geyl je soms niet kan meeslepen. Of dat er in de autobiografie niet tal van puntige opmerkingen voorkomen waarbij je denkt "Ha!". Maar wat de autobiografie zelf betreft, ik heb het gevoel dat Geyl het van zo groot belang vond zijn levensverhaal feitelijk neer te zetten, dat het literaire aspect naar de achtergrond is geraakt. Het *moest* opgeschreven worden en dat is soms te zien.

Lijkt hij in een ander opzicht op Gibbon of Adams? Wat Gibbon betreft is dat vooral waar het de beschrijving van de loopbaan betreft. Geyls notoire ijdelheid heeft er mede voor gezorgd dat het boek in dat opzicht lijkt op dat van Gibbon. Het is het verhaal van een triomftocht naar een van te voren bepaalde eindbestemming: namelijk een "figuur" te worden en een vaste plaats te verwerven in de Nederlandse geschiedschrijving. Maar, net als bij Gibbon, is dat niet vanzelf gegaan. Er moest tegenstand overwonnen worden en er waren jaren in de woestijn voor nodig – dat wil zeggen de Londense leerstoel – voor hij in Utrecht als opvolger van Kernkamp benoemd kon worden. Maar uiteindelijk is zijn levensverhaal een *success story*.

Anderzijds lijkt Geyl ook op Henry Adams, omdat deze in tegenstelling tot Gibbons *Memoirs* het niet alleen over zijn werk heeft, maar ook over de wereld waarin hij leeft, het veranderende Amerika van de negentiende eeuw, op zoek naar zich zelf: de ontwikkeling van de democratie, het herstel na de Burgeroorlog. Bij Gibbon is daar niet veel van terug te vinden. Bij Geyl wel, maar toch is het ook weer anders. Het "he never got to the point of

¹⁵ Henry Adams, *The Education of Henry Adams*. Edited with an Introduction and Notes by Ira B. Nadel (Oxford 2008), 10.

playing the game at all” van Adams is voor Geyl niet van toepassing. Geyl stond er midden in en was daar waar de kaarten werden geschud. In woord en geschrift probeerde hij niet alleen de geschiedenis te schrijven, maar haar ook vorm te geven op de schaal die voor hem als niet-politicus bereikbaar was, ook al overschatte hij misschien zelf zijn betekenis.

Geyl heeft dus van beide wat, maar onttrekt zich ook een beetje aan de modellenbouwerij van Popkin. Toch werpt een vergelijking met andere boeken van dezelfde soort wel een beter licht op *Ik die zo weinig in mijn verleden leef* – een titel overigens die niet door Geyl, maar door de bewerkers is bedacht. Terzijde: het boek staat vol met passages waaruit een titel gekozen had kunnen worden: een van mijn favorieten staat op bladzijde 39: “Een ongemakkelijk heerschap was ik wel...”. Maar terug naar een vergelijking. Als we nu niet een achttiende of een negentiende-eeuwer nemen als Gibbon of Adams, maar een bijna-tijdgenoot, wat levert dat dan op? Een bekende autobiograaf, en een beroemd historicus ook, is Friedrich Meinecke, de man van *Die Idee der Staatsräson, Weltbürgertum und Nationalstaat* en van *Die Entstehung des Historismus*, stuk voor stuk klassiekers in ons vak. Volgens Geyl was Meinecke overigens: “een van de bijzonderste geesten onder de Duitse historici van zijn generatie”.¹⁶ De autobiografieën van Geyl en Meinecke zou je met elkaar kunnen vergelijken omdat ze beide van een type zijn, zoals Popkin in ieder geval over Meinecke opmerkt, die de *Bildungsroman* benaderen.

Maar in één opzicht lijkt Geyl helemaal niet op Meinecke. Meinecke laat aan zijn autobiografie een klein woord vooraf gaan onder de titel “Warum ich diese Lebenserinnerungen schreibe”. De eerste twee zinnen daarin luiden: “Lange habe ich mich gegen den freundlichen Wunsch meiner Verleger gesträubt, daß ich Lebenserinnerungen schreibe, die zur Veröffentlichung sich eignen. Denn man trägt eine natürliche Scheu, sein Persönlichstes der allgemeinen Betastung preiszugeben und dabei den Verdacht zu wecken, daß man sich selber sehr wichtig vorkomme”.¹⁷ Of dat valse bescheidenheid is, dat weet ik niet, wel weet ik dat dit volstrekt het tegendeel is van wat Geyl ons heeft overgeleverd. *Zijn* autobiografie is uiterst persoonlijk, soms op de grens van het “far more than we need to know”. Daarmee onderscheidt Geyl zich niet alleen van Meinecke, maar zeker ook van Gibbon en Adams. In 1885 pleegde de vrouw van Henry Adams zelfmoord, omdat zij het na de dood van haar vader niet kon verkroppen zonder hem voort te moeten leven. In *The Education of Henry Adams* komt dit allemaal niet voor, sterker nog: de hele periode van zijn huwelijk – dat op zich niet ongelukkig geweest moet zijn – heeft hij eruit gelaten. Er zit een gat in het boek van twintig jaar. Ook Geys vrouw Corrie heeft zelfmoord gepleegd. Niet dat hij daarover expliciet schrijft, maar wel over hun huwelijk, over haar geestelijke problemen. “Ik was dan getrouwd”, zo begint hoofdstuk 3, “op mijn 24ste verjaardag, en met een allesbehalve licht hart. Als er ooit iemand met open ogen in zijn verderf gelopen is, was ik het”.¹⁸ Dat is nog wat anders dan “natürliche Scheu, sein Persönlichstes der allgemeinen Betastung preiszugeben”! En ik geloof niet dat het feit dat Geyl het boek zelf niet heeft gepubliceerd daaraan debet is.

Misschien moeten we naar een ander voorbeeld waaraan wij Geyl kunnen spiegelen en daar wil ik mee afsluiten. Het gaat om een bijna tijdgenoot en eigenlijk ook een verwante ziel: A.J.P. Taylor, die leefde van 1906 tot 1990. Geyl en Taylor lijken op elkaar. Taylor had ook veel met Geyl op. Zij correspondeerden (de brieven liggen in het Geylarchief op de UB-Utrecht) en Taylor schreef een bewonderend artikel ter gelegenheid van Geys zeventigste

¹⁶ Pieter Geyl, ‘Ranke in het Licht van de catastrofe’, in: id., *Verzamelde Opstellen* Deel 4, 38-56, m.n. 49.

¹⁷ Meinecke, *Autobiographische Schriften*, 3

¹⁸ Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef*, 43.

verjaardag: “When people ask impatiently: ‘How would you define an historian?’ I am at no loss for an answer. This is my definition: Pieter Geyl is an historian”. In datzelfde stuk geeft Taylor trouwens een rake beschrijving van de stijl die Geyl hanteert: “His style”, zegt Taylor, “his style is unassertive. But when he has reached the point of decision, his words fall like the blows of a hammer”.¹⁹ Dat geldt voor een belangrijk deel ook voor de autobiografie. Taylor voelde zich ook verwant aan Geyl in geschiedfilosofische zin en ik citeer nu uit de autobiografie van Taylor, zijn boek *A Personal History*: “I read Geyl on the revolt of the Netherlands and Romier on the French wars of religion. Geyl in particular pleased me by his view, already unconsciously mine, that most things in history happen by accident”.²⁰ Of dit nu precies was wat Geyl vond is een tweede, maar er is duidelijk overeenkomst. Ook in hun beider autobiografie. Allebei schromen zij niet – in tegenstelling tot Meinecke – heel persoonlijk te worden. Beiden hebben “strong opinions” ten aanzien van derde personen. Ze zijn allebei trots op wat ze als historicus hebben bereikt, maar ook op hun veroveringen van het andere geslacht. Geyl schaart zich daarmee ook onder de moderne autobiografen, zoals Popkin het heeft genoemd, autobiografen van na de Tweede Wereldoorlog voor wie nauwelijks taboes lijken te gelden. Dat alles heeft er toe geleid dat wij met *Ik die zo weinig in mijn verleden leef* een autobiografie kunnen presenteren waaruit één ding duidelijk wordt: Pieter Geyl was onmiskenbaar een figuur.

¹⁹ Geciteerd door Ved Mehta in diens interview met Geyl. Herdrukt in: Geyl, *Verzamelde Opstellen* Deel 1, 30.

²⁰ Taylor, *A Personal History*, 134.

Geyl als geschiedschrijver*

Niek van Sas¹

Wat leert deze sprankelende autobiografie *Ik die zo weinig in mijn verleden leef* ons over Geyl als geschiedschrijver? Dat is niet zo makkelijk te zeggen want daar gaat het boek niet over. Wie de historicus Geyl wil leren kennen kan nog altijd het beste zijn werk ter hand nemen; dat gebeurt tegenwoordig trouwens veel te weinig. Daarin komt ook zijn persoonlijkheid volop naar voren – meer dan bij veel andere, meer afstandelijk schrijvende historici.

‘De gedachte dat de wetenschappelijke mens niet mens, maar alleen wetenschap is, daar moet ik niets van hebben’, zegt Geyl in zijn opmerkelijke interview met Bibeb in *Vrij Nederland* uit 1958.² Alle genres die Geyl beoefent werpen wel licht op zijn persoonlijkheid. Dat geldt voor zijn sonnetten, voor zijn levendige brieven, voor zijn vakhistorische werk en zelfs voor de detective *Moord op de plas*, waarin hij jeugdherinneringen aan de Krimpenerwaard verwerkt. Voor Geyl werd de geschiedenis ‘de sleutel tot het leven’, zegt hij tegen Bibeb.³ De vraag bij deze autobiografie is nu in hoeverre Geyls leven ook een sleutel op zijn geschiedwerk biedt. Geyl was een figuur, een fenomeen zelfs. Niet van elke historicus is het eigen leven even wetenswaardig. Bij Geyl is dat zeker wel het geval, dat vond hij zelf ook, en dat was geen zelfoverschatting. Ook de tragiek van zijn privé-omstandigheden - de psychiatrische geschiedenissen van zijn vader en zijn eerste vrouw Corrie die beiden zelfmoord pleegden – heeft zijn leven getekend.

Deze autobiografie geeft ons maar de halve Geyl, van 1887 tot 1940: jeugd en studententijd, het correspondentschap van de NRC in Londen en zijn professoraat aldaar, bij elkaar 22 Londense jaren, de ‘ballingschap’ zoals hij die vaak noemt maar die hier toch wat gerelativeerd wordt, want hij blijkt het in Londen best naar zijn zin te hebben. En de eerste Utrechtse jaren. Dan volgt de breuk van de oorlog, drieënhalf jaar internering, in Buchenwald, Haaren en St. Michielsgestel, waar hij ook – in Beekvliet - deze autobiografie heeft geschreven.

We zijn gewoon de naoorlogse Geyl te onderscheiden van de hier geschetste. Na 1945 gaat hij in debat met de historische systeembouwers Toynbee en Romein en met enkele grote doden uit het vak: Ranke, Macaulay, Michelet. Zijn belangstelling verschuift, wordt minder parochiaal, internationaler maar – Jo Tollebeek heeft dat al eens laten zien⁴ – allerlei lijnen lopen toch door. Geyl is zeker zichzelf gebleven. Dat blijkt uit zijn manier van optreden en van geschiedenis bedrijven, onlosmakelijk verbonden met zijn persoonlijkheid, strijdbaarheid, zin voor debat en polemieken. Hij is een lastpak en een roervink, altijd in de contramine maar dat wel op een aanstekelijke manier. Voor de oorlog slijpt hij zijn geest in talloze kwesties en discussies maar ook in doorleefde vriendschappen met Van Eyck en Gerretson. Na de oorlog baat hij zijn polemische vaardigheid wereldwijd uit als historiograaf

* Een aantal passages uit deze bijdrage is hernoemen in de bespreking in *NRC Handelsblad*, 2 oktober 2009, ‘Een adembenemend egotisme’.

¹ Niek van Sas is hoogleraar Geschiedenis na 1750 aan de Universiteit van Amsterdam.

² Herdrukt in *Bibeb in Holland* (Utrecht, 1958,) 57-65. Citaat 64.

³ *Ibidem*, 58.

⁴ J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam, 1990), hoofdstuk VI. Tollebeek heeft hiervoor het manuscript van Geyls autobiografie kunnen raadplegen.

en geschiedtheoreticus (dat laatste tot op zekere hoogte, want een echte theoreticus was Geyl natuurlijk niet), de man van de spreekwoordelijke ‘discussie zonder eind’.

Treffend in deze autobiografie is meteen al de toon. Het boek heeft alle kwaliteiten van Geysls beste werk: vlotte schrijfstijl, rake typeringen van personen en situaties, prachtig uitgelichte toneeltjes – Geyl heeft trouwens ook toneelstukken geschreven. Hij heeft het boek in Beekvliet uit het hoofd neergepend, zonder toegang tot zijn uitgebreide archief. We horen hem hardop denken over zichzelf, in een voortdurend spel met zijn herinnering. Hij doet net of dat een worsteling is, klagend over zijn slechte geheugen. Maar misschien is een selectief geheugen voor een historicus wel een voordeel. In vergelijking met vakgenoten zegt hij dat hij zo weinig weet, maar hij lijdt er niet echt onder. Ook als historicus blijft Geyl ‘man van het ogenblik’.[44]

Het boek is rechttoe-rechtaan geschreven en mist daardoor de nadelen van veel autobiografieën: de bestudeerde zelfrechtvaardiging achteraf. Het is ook vaak meer herinnering dan geschiedenis, zoals de vakhistoricus Geyl terdege beseft. De jaren lopen soms door elkaar, zeker als het gaat om lijnen die ook in zijn leven doorlopen zoals de vriendschappen met Van Eyck en Gerretson, of zijn betrokkenheid bij de Vlaamse kwestie.

Wat is de meerwaarde van dit boek? We weten immers al zoveel van Geyl. Dat hij een ijdeltuit was, is al tot vermoeiens toe gezegd. En het is waar. Hij koketteert ermee, al ‘vergat [hij] wel eens dat niet iedereen zo overtuigd van mij was als ikzelf’.[120] Zijn egotisme is adembenemend; de introspectie onthullend tot onthutsend. De moeizame familieomstandigheden van zijn jeugd, adolescentie en jong-volwassenheid leiden tot onzekerheid. Het gevolg daarvan is dat hij zich enerzijds soms overschreeuwt, maar anderzijds voortdurend behoefte heeft aan bevestiging en erkenning. En dat is altijd zo gebleven. Hier vallen de mens en de historicus samen. Eén aspect van zijn leven dat we tot dusver vooral bij geruchte kenden, krijgt in deze autobiografie veel aandacht: Geyl de vrouwenjager, de gedreven *womanizer*. Willen we dat allemaal weten? Het punt is uiteraard dat Geyl zelf vindt dat we dat moeten weten. De uitgebreide boekhouding van zijn ‘afdwalingen’ heeft ook iets opschepperigs. Hij schrijft over zijn ‘hunkering naar andere vrouwen, naar echte liefde, naar avontuur’.[74] Wie dat spel eens door vrouwenogen wil zien leze het interview met Bibeb, waar we de 70-jarige charmeur onophoudelijk om de interviewster zien heendraaien, slechts onderbroken door het kopje thee dat mevrouw Geyl binnenbrengt.

Of het nu om vrouwen gaat of om vakgenoten, steeds is er die hang naar erkenning. Geyl kan zich nauwelijks voorstellen dat een vrouw niet voor hem wil vallen. Wie weerstand biedt kan hier zelfs rekenen op een eervolle vermelding. De jonge actrice Hilda Maude bijvoorbeeld die hij, ondanks talloze wandelingen met hond in Hyde Park, niet in bed krijgt. Of Peggy, de Ierse verpleegster opgepikt in de bioscoop, met haar zwevende nier en haar steile gevoel voor kuisheid. Of Bep de Roos, de latere vrouw van Du Perron, die hij altijd even polst over de liefde. ‘Wat een leven! Hoe vond ik nog tijd voor werk?’[146], verzucht hij in Beekvliet. En dan heb ik het nog niet over de seksuele relatie met zijn huishoudster Aafje, of de curieuze driehoeksverhouding met zijn beste vriend Van Eyck en diens vrouw Nellie Benjamins, met wie hij hij een in de ogen van zijn vrienden nauwelijks verdedigbare affaire heeft. Bloomsbury met zijn patent op onconventionele relaties ligt letterlijk om de hoek, maar de knusse Hollandse kolonie in Londen weet ook van wanten.

Geyls introspectie raakt ook zijn kijk op de geschiedenis en het *métier* van de historicus. Als student weet hij al dat de geschiedenis een eigen, niet-logische logica kent. De veelvormigheid van het leven laat zich niet in schema's en theorieën vatten, schrijft hij in 1912.⁵ Die grondstelling komt in vele variaties terug. En zo kijkt hij in feite ook tegen zichzelf aan. Met belangstelling observeert hij de contradicties van zijn eigen persoonlijkheid. 'In het maatschappelijke en politieke leven worden de mensen niet louter door de rede bewogen', weet hij.[325] Het hoeft in de geschiedenis niet altijd te kloppen, het wringt er juist voortdurend. En het is de taak van de historicus die ongerijmdheden en contradicties bloot te leggen. Hoewel van nature een Verlichtingsoptimist leert hij luisteren naar anderen die de slechtheid van de mens doorzien, bovenal zijn zwartgallige vriend en tegenpool Gerretson, een soort kruising van Burke en Bilderdijk.

Geyl voelt zich een gemankeerde literator, gekwetst als Verwey zijn roman afwijst en later nog veel meer als zijn geliefde sonnetten uit de oorlog door de literaire wereld niet serieus worden genomen. Wie deze nu legt naast het haastige proza van de autobiografie, in dezelfde tijd geschreven, ziet vele verbindingslijnen. Ook die geciseleerde maar daarom niet minder authentieke verzen, vormen een *document humain*, geheel los van hun literaire mérites.

Geyls historische geest wordt gescherpt door politieke en vakhistorische polemiek, en zeker ook door de Vlaamse kwestie, waarmee hij jarenlang obsessief bezig is en waarover we na drie delen *Geyl en Vlaanderen* alles weten. Belgische controverses uit de jaren twintig en dertig klinken soms nu nog actueel. Of er is ineens een verrassend *déjà-vu*. Waar Nederland en België anno 2009 geplaagd worden door het zoveelste bedrijf van de Scheldekwestie lezen we hier hoe Geyl in 1915 als NRC-correspondent in Londen Winston Churchill interviewt. Die likt zijn wonden na het Gallipolidrama, maar heeft zoveel interessants te melden over de Schelde dat de censuur publicatie tegenhoudt. Als Geyl Churchill later nog eens tegenkomt op een lunch bij Lord Beaverbrook, blijkt Churchill hem onmiddellijk te herkennen, zoals Geyl niet nalaat te vermelden. Herkenning en erkenning, ook hier.

Als het gaat om Geyl als historicus in de jaren van de autobiografie kunnen we natuurlijk niet heen om de Grootnederlandse geschiedschrijving, hoeveel daar ook al over gezegd is.⁶ Geyl, au fond kind van de Verlichting, was in de vroege 20ste eeuw in de ban geraakt van een romantisch taalnationalisme. Hij en zijn vriend Van Eyck danken hun eerbied voor schoonheid, literatuur en kunst aan *De Nieuwe Gids* en Tachtig maar verbinden dat gevoel met de maatschappelijke bevlogenheid van Multatuli en Zola. We zien hier hoe belangrijk de specifieke conjunctuur, de nieuwe perspectieven én de tegenstrijdigheden van het Nederlandse Fin-de-siècle (zo anders dan het internationale decadentisme)⁷ zijn geweest voor jongeren op een gevoelige leeftijd zoals Piet Geyl. Zijn verdere oriëntatie wordt erdoor bepaald, ook historisch-wetenschappelijk. Instinctief verzet hij zich tegen het dominante Oranjenationalisme van die jaren, de doorwerking van de Oranjehype van 1898. Hij weigert als Haagse schooljongen zijn pet af te nemen voor koningin Wilhelmina. 'Ik werd helemaal stijf van ontzetting als ik een hofrijtuig zag aankomen, maar ik liep stug voorbij: een

⁵ Tollebeek, *De toga van Fruin*, 365-366.

⁶ Vgl. Niek van Sas, 'The Great Netherlands Controversy: A Clash of Great Historians', in: Tibor Frank en Frank Hadler (eds.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Writing the Nation, VI (Basingstoke, 2010), 152-174.

⁷ Vgl. Niek van Sas. "Maar wat bliksem, waartoe die verneukerij?" Het Kroningsfeest van Herman Heijermans', in: *Het eenzame gelijk. Hervormers tussen droom en daad, 1850-1950* (Amsterdam, 2009), 277-288.

geweldige manifestatie!'[19] Maar al even demonstratief en niet minder zenuwachtig, is hij wel bereid het échte gezag in de persoon van minister Lely te groeten, als hij die op straat tegenkomt.

Zich afzettend tegen het benauwende Oranjegevoel zoekt de jonge Geyl een andere uitlaatklep voor zijn romantisch-nationale sentimenten. Die vindt hij tenslotte in Groot-Nederland, de taaleenheid van Nederland en Vlaanderen. Dat maakt de grote Belgische historicus Henri Pirenne tot zijn natuurlijke vijand, want die heeft het gepresteerd haast eigenhandig in zijn geschiedschrijving een land te creëren, als auteur van de 'zogenaamde Belgische geschiedenis'. [156] Zogenaamd want België is in Geyls ogen immers helemaal geen natie. In historiografisch opzicht doet Geyl in dit verband uitspraken die in onze postmoderne tijd weer uiterst actueel zijn. Hij beweert bijna met zoveel woorden dat Pirenne met zijn meeslepend geschreven *Histoire de Belgique* een niet-bestaande natie historisch niet alleen heeft gelegitimeerd maar in feite heeft geconstitueerd. Pirenne heeft, zouden we nu zeggen, het Grote Verhaal van België geschreven. *Writing the Nation of Die Nation schreiben*, heet zoiets in hedendaags jargon.

Zoals een goed historicus betaamt probeert Geyl dat verhaal te ontcrachten, de mythe door te prikken. Maar er is meer aan de hand. In de weinig verbloemende woorden van de autobiografie lijkt Geyl domweg jaloers op Pirenne dat hij dit voor elkaar heeft gekregen. En hij probeert het kunststukje na te doen. Dan vallen de twee hoofdlijnen van zijn vakhistorische bezigheid in deze vooroorlogse jaren haast natuurlijk op hun plaats.

Enerzijds kant hij zich tegen de vereenzelviging van Nederland en Oranje die kenmerkend is voor de 19de-eeuwse nationaal-conciliante historiografie. Anderzijds wil hij zich een geheel nieuw historisch kader te scheppen in Groot-Nederland. Hoe smalend hij ook spreekt over Pirennes constructie van België, hij gebruikt precies dezelfde termen als het gaat om zijn poging 'de Nederlandse geschiedenis van mijn eigen standpunt uit te reconstrueren'. [95]

In de hectiek van het Nederlandse Fin-de-siècle maakt de jonge Piet Geyl keuzes die een leven lang doorwerken. Zijn anti-orangisme zal hem later nog lelijk opbreken als koningin Wilhelmina in 1935 zijn benoeming tot hoogleraar in Utrecht maandenlang blokkeert. Iedereen, Geyl zelf inclusief, denkt dat dat gebeurt op instigatie van Buitenlandse Zaken vanwege de betrekkingen met België. Pas in 1963 komt Geyl ter ore dat het koningin Wilhelmina te doen was om zijn anti-orangisme. Dat loog er inderdaad niet om, getuige slechts zijn vernietigende oordeel over Willem IV, de stamvader van de hedendaagse Oranjes met wiens erfstadhouderschap de ontwikkeling naar de 19de-eeuwse monarchie is ingezet. In de autobiografie spreekt Geyl, die zich zeer uitgebreid met Willem IV heeft beziggehouden, onbewimpeld over diens sukkelachtigheid, bangheid, valsheid, persoonlijke onbekwaamheid en ongeschiktheid, en over de vergaande historische gevolgen van dat alles. [346] En als het later met zijn Utrechtse benoeming – die hem vond hij heel typerend gewoon *toekwam* – toch nog goed gekomen is, maakt hij zich vrolijk over degenen die zich daarvoor hebben ingespannen. Dat ze een Grootnederlander hadden binnengehaald wisten ze wel, maar ze kregen in feite een echte liberaal, een soort republikein, kritisch tegen de Oranje-traditie, 'nee erger! het lijkt wel een socialist'. [286] 'In mijn hart ben ik een onverbeterlijke republikein', concludeert hij. [311]

De grote en alom bewonderde Pirenne werd Geyls natuurlijke vijand, al richtte zijn vitriool zich ook vaak tegen diens Nederlandse tegenhanger Colenbrander, de 'incarnatie (...) van het klein-Nederlands historiografisch systeem'. [213] Maar er was nog een andere grote

historicus met wie hij zich moest verstaan en met wie hij nooit goed raad wist: Huizinga. Uit de autobiografie spreekt Geyls moeizame respect voor hem, een zekere onderdanigheid zelfs, maar vooral ook de diepe behoefte door de grote man *erkend* te worden.

Huizinga was zoals zovelen een bewonderaar van Pirenne, zijn vriend ook. Hij vond het tragisch dat België dat zo'n mooie geschiedenis uit diens pen had ontvangen, niet langer naar dat hooggestemde nationale beginsel wenste te leven. België was in Huizinga's ogen tekortgeschoten tegenover Pirenne. Huizinga zelf had, voordat de Grootnederlandse perikelen begonnen, een lang en belangrijk essay geschreven – opgedragen aan Pirenne – over de voorgeschiedenis van ons nationaal besef. Met het Grootnederlandse debat had hij niet veel op, hij vond dat een vorm van *counterfactual history* die hem als determinist niet kon boeien. In 1924 sprak hij over de discussie als 'a little controversy pro and con'. Dat stak Geyl maar die deed er vooralsnog het zwijgen toe.

De beruchte plagiaataffaire van Colenbrander uit 1933 gaf Geyl de kans zich nader met Huizinga te verstaan, maar dan wel in heel delicate omstandigheden. Colenbranders plagiaat, ontdekt door Van Eyck, werd de Grootnederlanders in de schoot geworpen en was, vanuit hun perspectief, bijna te mooi om waar te zijn. Colenbrander bleek een omvangrijk herdenkingsartikel in *De Gids* over Willem van Oranje vrijwel integraal (tot de noten toe) uit Pirenne te hebben overgeschreven, en bewees daarmee als het ware ondubbelzinnig wat Geyl en de zijnen al jaren beweerden: dat kleinnederlanders en belgicisten handlangers waren in een verderfelijk historiografisch complot tegen hun Grootnederlandse droom.

Geyl spant zich mede voor de zaak, reist af naar Nederland om de kwestie 'uit te branden' en te voorkomen dat die in een Hollandse doofpot verdwijnt. Hij gaat op bezoek bij Huizinga, oud-Gidsredacteur en vriend van Colenbrander, in diens 'tamelijk kale studeerkamer, achter boven' aan de Witte Singel in Leiden. Het toneeltje wordt door Geyl prachtig beschreven. Hij wacht gespannen af als de Grote Man het betreffende deel Pirenne uit de kast pakt en de beschuldigingen controleert. 'Ik zie hem nog zitten, boek en tijdschrift voor zich, vergelijkende, zijn gezicht nu enkel maar ernstig. Na een poosje een gesmoorde uitroep. Ik zei zo weinig mogelijk, enkel hem naar de belangrijke plaatsen helpend, hem opmerkzaam makend op de mee overgenomen noten. Hij was nu overtuigd, dat kon ik zien, en na nog wat bladeren en collationeren gaf hij alle strijd op en erkende dat ik gelijk had.' [218] Een gevolg van deze hele affaire was dat Geyl Huizinga voortaan mocht tutoyeren, een 'groot ogenblik' dat hij met nadruk vermeldt.

Maar Geyl is dan nog lang niet klaar met Huizinga. In de autobiografie geeft hij van hem een lange en zorgvuldige typering: 'Mijn eigen opvatting van Huizinga was en is, een man van zeer ongemene begaafdheid, ongewoon onder onze historici door zijn artistieke gevoeligheid en zin voor wijdere filosofische aspecten, maar toch ook met iets dilettaantisch, ten slotte geen artiest en geen filosoof, en als historicus, hoe kostbaar zijn verschijning ook blijft, enigszins onbevredigend: geestig hier en fijn daar, en raak, en vernuftig, en bijzonder, maar waar blijven de grote werken, waar de vruchtbare nieuwe gedachten? Onze temperamenten kloppen niet helemaal. (...) Praten met hem bracht mij gewoonlijk niet veel verder: hij ging weinig in op discussie, en zijn stelligheid hinderde mij wel eens wat. Zijn geest en fijnheid amuseerden en imponeerden mij soms, maar dikwijls bleven die schuilgaan achter een zekere stroefheid, die vermoedelijk betekende dat ik hem niet echt interesseerde.' [217]

Daar gaat het dus toch weer om: erkenning. Geyl die jarenlang om Huizinga heendraait, hopen op een gunstig oordeel over de *Stam*, verbaasd als Huizinga die in 1934 niet eens blijkt te kennen, opgetogen als hij er dan toch iets aardigs over zegt, in een

particuliere brief helaas, maar Geyl die de meester toch niet voor zich weet te winnen. Het duurt dan nog eens 20 jaar voor Geyl eindelijk klaar is met Huizinga, in de Akademierede uit 1961, *Huizinga als aanklager van zijn tijd*. Nadat hij zich jarenlang verstaan heeft met de groten uit het vak, is tenslotte Huizinga aan de beurt in wat je nauwelijks anders kunt zien dan als een afrekening. Maar het is dus ook een botsing van persoonlijkheden die Geyl - op het hoogtepunt van zijn internationale roem en vijftien jaar na de dood van Huizinga - eindelijk aandurft, een postume aanklacht met een heel lange aanloop. Ogenschijnlijk gaat die rede over Huizinga's defaitisme en cultuurpessimisme in de jaren dertig, zijn vermeende gebrek aan ruggegraat toen die het meest nodig was. Maar ook en misschien wel vooral klaagt Geyl Huizinga aan omdat hij van hem nooit de erkenning heeft gekregen die hem, vindt hij zelf, eenvoudig toekwam.

‘Pessimist – optimist? Dat is de ware tegenstelling niet’

Pieter Geyl als geëngageerd intellectueel

Wim Berkelaar¹

Op 8 mei 1951 schreef Pieter Geyl een briefje aan Jacques de Kadt, kamerlid voor de Partij van de Arbeid. maar destijds veel bekender als onafhankelijk publicist, die even gemakkelijk schreef over Herman Gorter en Menno ter Braak als over de Koude Oorlog.² Na de publicatie van de bundel *Tochten en toernooien* had De Kadt ‘Geyl als essayist’ gewogen en goed bevonden in het tijdschrift *Socialisme en Democratie*.³ Geyl toonde zich ingenomen met De Kadts oordeel, vooral omdat er ‘met mijn denkbeelden contact genomen is’.⁴ Eén ding wilde Geyl echter wel even rechtzetten: De Kadt had in zijn recensie geponeerd dat Geyl ‘uit het liberalisme’ was voortgekomen. Dat wenste Geyl graag tegen te spreken: ‘ik noemde mij op mijn 14de jaar al socialist, ik heb er een dagboek uit 1902 over.’

Dat van het dagboek klopt. Het is bewaard in het onvolprezen Geyl-archief dat in deze universiteitsbibliotheek ligt opgeslagen.⁵ Het is een curieus document van een parmantige scholier, die zijn klasgenoten onder de titel *Maatschappij en socialisme* op 5 en 7 november 1905 drie stellingen voorhoudt. Ze zijn de moeite van het citeren waard:

1. Onze tegenwoordige maatschappij is een door en door corrupt en gebrekkig samenstel.
2. In het socialisme, in de communistische staatsvorm, is de leniging te vinden van zoo goed als alle maatschappelijke nooden
3. Het is ieders plicht zijn best te doen verbetering te brengen in de slechte toestanden. Wanneer hij dat nalaat, is hij er mee verantwoordelijk voor.

Wie met het werk van Geyl vertrouwd is, kijkt even op van die ‘communistische staatsvorm als leniging van zo goed alle maatschappelijke nooden’. Hoe nu? Was Geyl in zijn jonge jaren een radicale socialist, ja zelfs een communist? Dat zou een mooie scoop zijn over een man die zich zijn hele verdere leven liet kennen anticommunist. Maar nee, Geyl deed zich in 1951 iets te vroom voor tegenover De Kadt, de man die wél uit het socialisme was voortgekomen. Socialisme, dat was voor de jonge De Kadt het marxisme – dat zogenaamde ‘wetenschappelijk socialisme’ van ‘Vaterlantslose gesellen’, dat internationaal wilde zijn en met dedain neerkeek op zoiets als vaderlandliefde, laat staan nationalisme.

Van dat socialisme moest Geyl niets hebben: Geyl hief in het vervolg van zijn betoog een ethische klacht aan tegen de armoede waaronder de arbeidersklasse leed. Die armoede ‘verstompte’ de geest. ‘Hoor jullie dan de wanhoop niet van al die mensen, die jullie onverschilligheid veroordeelt tot nog langer lijden’, sprak hij streng tot zijn klasgenoten. Na nog wat van dergelijke retoriek eindigde Geyl met: ‘Mocht nu iemand het in eenig punt met mij oneens zijn’, hij kome hier en spreke.’ De geschiedenis vermeldt niet of enig klasgenoot

¹ Wim Berkelaar is als historicus verbonden aan het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

² Vgl. Ronald Havenaar, *De tocht naar het onbekende. Het politieke denken van Jacques de Kadt* (Amsterdam 1990).

³ Jacques de Kadt, ‘Geyl als essayist, in: *Socialisme en Democratie* 8 (1951), 242-244.

⁴ Universiteitsbibliotheek Utrecht (UBU), Archief Geyl, P. Geyl aan J. de Kadt, 8 mei 1951.

⁵ UBU, Archief Geyl, R 4 (2.1.) *Dagboek Pieter Geyl* (1902).

dit nog durfde...Hier sprak in toenmalig socialistisch jargon in wezen een veertien-jarige radicale liberaal, die meende dat de arbeidersklasse verheft diende te worden.

Pieter Geyl had zijn radicale liberalisme niet van een vreemde. Zijn vader, Arie Geyl, was een getalenteerde en driftig publicerende vrouwenarts, die het spoor geestelijk geheel bijster raakte, van inrichting naar inrichting werd verslept en in zelfmoord eindigde.⁶ Een beschouwing over Geyls eigentijds engagement kan niet beginnen zonder een kort woord over zijn vader, de man die geen maat wist te houden en die in de mist van het schimmenrijk verdween. Arie Geyl vormde een zware last voor het gezin Geyl. Maar desondanks hield Geyl veel van zijn vader, met wie hij zoveel gemeen had: zijn werkdrift, zijn heftigheid en zijn onafhankelijkheid van geest. Vader Geyl was een Multatuliaan en had thuis de *Nieuwe Gids* staan, het blad van de Tachtigers dat eind negentiende eeuw een nieuwe wind door de Nederlandse literatuur liet waaien.⁷

Pieter Geyl las die literatuur in zijn ouderlijk huis gretig. Hij ontwikkelde een opmerkelijke voorkeur en wel voor literatuur waarin beheersing doorklonk: geen Balzac, die hij 'quasi-diepzinnig, quasi-oorspronkelijk' noemde, ook geen Dostojevski, wiens heftige karakterfiguren hem nooit bekoorden. En dichter bij huis: uiteindelijk ook geen Multatuli, wiens 'felle zedemeesteren' en 'branie' hem veeleer afstootten dan aantrokken.⁸

Zijn voorkeur ging uit naar kritische, ontledende geesten en ontmythologiserende schrijvers, zoals hij er zelf ook één zou worden: Voltaire, Anatole France en Hyppolite Taine. Niet de naturalist Taine bekoorde hem, maar de schrijver van de *Origines de La France contemporaine*, die aanval op de ontspoorde Franse Revolutie, die Frankrijks vrijheid zou hebben vernietigd. Het werk verscheen in zes delen tussen 1875 en 1893. Geyl las het in 1910 als student in Leiden en schreef aan zijn verloofde Corrie van Slooten: 'Wat een schatkamer van levenswijsheid, van fijne psychologie, van diepe inzichten in allerlei toestanden en verschijnselen. Ik ben verrukt van de man. Geen geschiedwerk heeft me ooit zo diep getroffen'.⁹

De geschiedenis: die heeft student Geyl dan inmiddels ontdekt als zijn eigenlijke thuis. Het is de plaats waar zijn hang naar kritiek, naar ontleding en ontmythologisering het beste tot hun recht kwamen. Over en uit was het met de middelmatige imitaties van Tachtiger-gedichten, die hij als scholier schreef onder invloed van zijn jeugdvriend P.N. van Eyck.¹⁰ Over en uit was het ook met de knullige verhalen, die in het archief liggen en die daar onder een laag stof mogen blijven.

Geschiedschrijving en eigentijdse kritiek gingen bij Geyl al snel hand in hand. De historische thema's, zoals Groot-Nederland, Oranje versus regenten en het Nederlandse karakter van de Patriottentijd, mogen bekend worden verondersteld. Bij de geëngageerde jonge Geyl ging kritiek op de Oranjes vooraan. De 21-jarige student reageerde geprikkeld op de festiviteiten na de geboorte van prinses Juliana op 30 april 1909. Met instemming las Geyl een beschouwing van de Utrechtse hoogleraar G.W. Kernkamp, die in een kritisch artikel vraagtekens had geplaatst bij de verhouding tussen Oranje en de democratie in heden en verleden.

⁶ Vgl. Pieter Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940*. Bezorgd en toegelicht door Wim Berkelaar, Leen Dorsman en Pieter van Hees (Amsterdam 2009), 69-70.

⁷ Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef*, 18.

⁸ Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef*, 36.

⁹ UBU, Archief Geyl, P. Geyl aan Corrie van Slooten, 7 maart 1911.

¹⁰ Vgl. Wim Berkelaar, ' "Wil dat niet zeggen dat ik mij poëtisch verwezenlijkt heb?" Pieter Geyl en de literatuur', in: *Liter. Christelijk Literair Tijdschrift*, jg. 8, nr. 36 (maart 2005), 20-34.

Hij bracht het ter sprake op een vergadering van zijn studentendispuut Literis Sacrum. Geyl meende 'dat de vrees van de reactionairen voor de vooruitbrekende krachten die ook in ons land beginnen te werken, hen steun deed zoeken bij Oranje en dat Oranje evenzoo haar heil verwachtte van de conservatieve en reactionaire krachten. De heer Geyl betreurde dit', melden de notulen droog.¹¹ Zijn betoog zorgde voor rumoer onder zijn dispuutgenoten, die meenden dat in de Oranjeliefde de eenheid van het volk werd uitgedrukt. Geyl zou bovendien voorbij gegaan zijn aan 'de sympathieke persoonlijkheid van de vorstin'.

Kritische zin voor de Oranjes zat er dus al vroeg in bij onze radicale liberaal. Merk terzijde op wat een ironie van de geschiedenis het genoemd moet worden, dat wij hier zwart op wit een bewijs hebben van het al vaker geconstateerde feit dat Kernkamp en zijn opvolger Geyl elkaar qua wereldbeschouwing althans in dit opzicht weinig tot niets ontliepen: beiden waren links-liberalen, beiden waren wars van Oranje-verering – in de geschiedenis, maar ook in hun eigen tijd.¹²

Maar er was een beslissend verschil tussen beiden en die lag in hun visie ten aanzien van Groot-Nederland. De gedachte dat er een 'Groot-Nederlandse' geschiedschrijving ontwikkeld diende te worden, lag verre van Kernkamp. En met nog meer scepsis bezag hij Geyls eigentijdse Groot-Nederlandse engagement. Hij was de enige niet: ten tijde van Geyls benoeming tot hoogleraar in Utrecht in 1935, hadden ook toenmalig minister van Buitenlandse Zaken De Graeff en koningin Wilhelmina daarmee grote moeite, al ergerde de majesteit zich ook aan Geyls kritiek op haar voorgeslacht.¹³

Geyls Groot-Nederlandse engagement bleef ook nadien omstreden: in de jaren tachtig van de vorige eeuw woedde er zelfs een hevig historiografisch debat tussen de Belgen Lode Wils en Louis Vos enerzijds en Pieter van Hees en Arie Willemsen anderzijds over de vraag hoe radicaal of gematigd Geyls Groot-Nederlandse engagement in het Interbellum nu eigenlijk was.¹⁴ Openbare aanklager Lode Wils stelde (hier wat kort en daardoor scherp samengevat) dat Geyl in wezen slechts een Hollandse patriot was, uit op de vernietiging van België en de annexatie van Vlaanderen in Groot-Nederland – met de nadruk op Nederland. Dat lijkt mij een miskennis van Geyls oprechte betrokkenheid bij de Vlaamse zaak. Dat hij die Vlaamse zaak soms op bot-Hollandse wijze benaderde, maakt van hem nog geen Noord-Nederlandse chauvinist. Daar tegenover stelden Van Hees en Willemsen dat Geyl zich juist keerde tegen radicalen rond het blad *Vlaanderen*, dat België kapot wenste.

¹¹ Regionaal Archief Leiden (RAL), Archief Soladicium Literis Sacrum, Notulen 401ste vergadering, 15 december 1910.

¹² Vgl. Leen Dorsman, *G.W. Kernkamp, Historicus en democraat 1864-1943* (Groningen 1990), 212-213.

¹³ Vgl. Wim Berkelaar, 'Boosheid om een benoeming. Het Utrechtse professoraat van Pieter Geyl in 1935', in: *De Republikein. Tijdschrift voor de ware democraat*, jg. 3, nr. 1 (maart 2007), 54-59.

¹⁴ Beklemtoond dient te worden dat de hierna volgende opsomming van artikelen niet volledig is. Van de bijzonder productieve Leuvense historicus Lode Wils bijvoorbeeld is slechts een selectie uit zijn vele polemieken tegen Geyl en diens Nederlandse leerlingen opgenomen. Vgl. Louis Vos, 'De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (BMGN), 90 (1975), 444-457; A.W. Willemsen, 'Geyl als grootnederlandse in de jaren twintig', in: *BMGN* 90, 458-473; Lode Wils, 'Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Groot-Nederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 41 (1982), 95-120; P. van Hees en A.W. Willemsen, 'Leuven's recidivisme. Het gebruik door prof.dr. L. Wils van de briefwisselingen Geyl en Vlaanderen en Gerretson-Geyl', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 42 (1983), 44-58; Lode Wils, 'Nog eens: Gerretson, Geyl en Vos', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 42 (1983), 59-63; Idem, 'De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving', in: Lode Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis* (Leuven 1994), 384-428.

Hoe gematigd Geyl werkelijk was, is me nog niet helemaal duidelijk en verdient nader onderzoek.

Totnogtoe is de discussie grotendeels vertroebeld door Lode Wils' stelling dat Geyls anti-Belgische Groot-Nederlandse gezindheid tot aan diens gevangenschap in oktober 1940 bleef 'primeren' boven zijn anti-nazistische opstelling, tot uitdrukking komend in vele artikelen in het *Utrechtsch Nieuwsblad* en in zijn actieve opstelling als lid van de beweging Eenheid door Democratie.¹⁵ Die boude stelling lijkt niet vol te houden: de afkeer van Hitler-Duitsland stelde Geyl tussen 1933 en 1940 ook tegenover zijn Vlaams-nationalistische vrienden nimmer onder stoelen of banken. In een rapportage aan F.J.W. Drion, directeur van het Nationaal Bureau voor Documentatie, oordeelde Geyl in april 1932, dus nog voordat het nationaalsocialisme in Duitsland aan de macht was, dat 'heel de fascistische gedachte' de Vlaamse beweging vreemd was – een gedachte, waarin hij zich vergiste, zo zou nog blijken. Maar de strekking van de rapportage laat niets te raden over Geyls eigen opstelling: fascisme en nationaalsocialisme waren hem vreemd.¹⁶

Enkele maanden later, eind juli 1932, bevestigde Geyl tegenover dezelfde Drion zijn opstelling nog eens. Ijdelheid en politieke argeloosheid deden hem op een studentencongres in Rostock spreken over de Groot-Nederlandse beweging. Nationaal-socialistische studenten waren prominent aanwezig en haalden Geyl, tot diens onaangename verrassing, zelfs af van het station. Zijn oordeel over de opgang makende beweging in Duitsland werd in één zin ondubbelzinnig samengevat: 'Het nationaalsocialisme', aldus Geyl, 'is een revolutionaire beweging, hyper-simplistisch, zonder eerbied voor traditie, gebruik of geschiedenis.'¹⁷

Citaten als deze zijn met meerdere aan te vullen: Geyls door en door historische geest stond haaks op deze raciale heilsleer.¹⁸ Voeg daarbij zijn natuurlijke levenshouding als opposant en discussiant, die gangbare overtuigingen in twijfel trok en om die reden naar aard en wezen vreemd was aan het nationalistische adagium 'Führer befehl, wir folgen', en het zal duidelijk zijn dat Wils' suggestie dat voor Geyl anti-Belgische gezindheid zwaarder woog dan anti-nationaalsocialisme een slag in de lucht is. Dat Geyl tot ver in de jaren dertig doorging voor de Groot-Nederlandse zaak te ijveren, mag in het licht van het inmiddels alom aanwezige nationaal-socialistische denken wellicht naïef en riskant genoemd worden voor zijn reputatie – het is nog niet fout.

Wel heeft Geyl zelf aan Wils' verwarring en ergernis bijgedragen door zijn lankmoedige en loyale houding tegenover vrienden die in nazistisch vaarwater kwamen. Een mooi voorbeeld (door Wils niet eens genoemd) is de Utrechtse advocaat A.J. van Vessem, in de jaren twintig zij aan zij met Geyl en Gerretson strijdend tegen het Belgisch-Nederlands verdrag over de Schelde. Van Vessem werd lid van de NSB en zat voor die partij tussen 1937 en 1940 zelfs in de Eerste Kamer. Toen hij na de Tweede Wereldoorlog getroffen werd door een verbod zijn ambt als advocaat uit te oefenen, sprong Geyl voor hem in de bres. Voor een naoorlogse generatie is het misschien moeilijk voorstelbaar, maar bij Geyl ging een

¹⁵ Vgl. Lode Wils, Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-nationalistische, in: Lode Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, 292-321, aldaar 316-317.

¹⁶ P. Geyl aan F.J.W. Drion, 14-16 april 1932. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932 (Antwerpen/Utrecht 1974), 414-416.

¹⁷ P. Geyl aan F.J.W. Drion, 27 juli 1932. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932, 435-438.

¹⁸ Vgl. Richard J. Evans, *Het Derde Rijk. Deel 1. Opkomst* (Utrecht/Antwerpen 2004), 533.

gedecideerde afwijzing van het nationaalsocialisme hand in hand met persoonlijke loyaliteit aan vrienden die dit gedachtengoed aanhingen.

Tot zover de jaren dertig, waarin de Groot-Nederlandse conceptie onontkoombaar in Groot-Duits vaarwater kwam. En de jaren twintig dan, de jaren waarop Wils en zijn leerling Louis Vos hun pijlen eveneens richtten? Was Geyl toen van de stroming 'België kapot'? In zijn autobiografie beriep Geyl zich er trots op dat niemand meer dan hij verzet had geboden tegen de anti-Belgische agitatie van het radicale blad *Vlaanderen* van Josué de Decker.¹⁹ Geyl ergerde zich naar eigen zeggen aan de 'gelijkmoedigheid' waarmee zijn Vlaamse vriend Herman Vos de aanvallen van *Vlaanderen* over zich heen liet komen. Dat mag zo zijn, het is maar één kant van het verhaal. Het andere is dat Geyl in de jaren twintig wel degelijk een drijver was tegen 'Belgicistische Flaminganten'.

Vooraf de katholieke voorman Frans van Cauwelaert moest het regelmatig ontgelden. Waar Geyl in zijn verdere leven dikwijls veel begrip aan de dag legt voor de smalle marges van de macht, ontbrak die opvallend toen hij oordeelde over deze vooraanstaande figuur in het Vlaamse leven. Als burgemeester van Antwerpen had Van Cauwelaert met meer dan het Vlaamse belang te maken, iets dat Geyl echter niet mild stemde. Volgens Geyl zou Van Cauwelaert voortdurend 'terugwijken' onder druk van de Belgische regering.²⁰ Nederlander Geyl leek in de jaren twintig en begin jaren dertig dikwijls radicaler dan de Vlamingen. Hij spoorde zijn vriend Vos tot vervelens toe aan actie te ondernemen voor de Vlaamse zaak en gebruikte soms grote woorden om uitdrukking te geven aan zijn weezin jegens de Belgische staat. Nog in 1931 sprak hij van 'een afbraak van het oude Belgische regiem', waarmee 'in ernst' begonnen zou moeten worden.²¹ Wils en Vos hebben hier een punt: Geyl heeft zich nadien voorgedaan als de kampioen van de matiging die hij niet was. Hij mocht naderhand dan schermen met zijn bestrijding van het nationalistische weekblad *Vlaanderen*, hij was zelf ook een radicaal, al opereerde hij verstandelijker en berekenender dan De Decker cum suis.

Hoe belangrijk was de rol van Geyl in de Vlaamse beweging eigenlijk? Historicus Arie Willemsen, leerling van Geyl, heeft gesteld dat Geyl de mogelijkheden van het Vlaams-nationalisme en de Groot-Nederlandse beweging heeft overschat. Met een variant daarop zou gesteld kunnen worden dat Geyl in de kwestie België, Groot-Nederland en het Vlaams-nationalisme vooral zichzelf heeft overschat. Voor één keer ging zijn hartstochtelijk temperament met hem op de loop. Zeker, Geyl oefende, al dan niet gematigd, invloed uit. Zijn belangrijkste wapenfeit is misschien wel zijn belangrijke stem in het Federaal statuut van Herman Vos uit 1929, dat een verregaande federalisering van België voorstond. Daarnaast schonk zijn Groot-Nederlandse geschiedschrijving de Vlaamse beweging historische legitimiteit en zelfvertrouwen.

Maar bij dat alles krijg je toch de indruk dat Geyl, al zijn engagement ten spijt, een fellowtraveller van de Vlaamse beweging is gebleven. De term fellow-traveller is van Leo Trotski, die daarmee zijn minachting voor Westerse sympathisanten van de Russische revolutie wilde laten blijken: het zouden slechts halfhartige medereizigers zijn.²² Welnu, halfhartig was 'mede-reiziger' Geyl allerminst. Integendeel, hij wilde maar wat graag één van

¹⁹ Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef*, 162-166.

²⁰ P. Geyl aan F.J.W. Drion, 1 januari 1931. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932, 347.

²¹ P. Geyl aan F.J.W. Drion, 2 juni 1931. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932, 377.

²² Vgl. David Caute, *The Fellow-Travellers. A Postscript to the Enlightenment* (New York 1973), 1-2

de machinisten op de Vlaamse trein zijn. En toch werd hij nooit meer dan een ‘medereiziger’, minzaam beschouwd als de buitenlandse passagier die mee mocht rijden door het Vlaamse land. En die met verbijstering de ruziënde Vlamingen gadesloeg, die niet met elkaar door één coupé konden. Soms was het nog erger en had Geyl de indruk dat (om in de beeldspraak te blijven) de trein voorbijreed, terwijl hij tevergeefs met zijn retourbiljet Nederland-Vlaanderen op het perron stond te wachten.

Hoe wanhopig klinken soms niet zijn brieven aan zijn Vlaamse vrienden in de jaren twintig, de jaren die hij als hoogleraar in Londen verbleef: ‘Ik zit hier te springen als een strijdros dat de kruitdamp ruikt maar in zijn stal opgesloten moet blijven’.²³ Dat strijdros deed in het grote Engeland overigens wat het kon. Geyl probeerde de Britse pers voor de Engelse zaak te interesseren. Soms met succes. Maar vaker keken de Britse journalisten, doorgaans gewend om over wereldpolitiek te berichten, slaperig als Geyl weer met ‘The Flemish movement’ aan kwam zetten: ‘Begrijp je dat ik met mijn niet overgeduldig temperament soms razend wordt in dit land’, kreeg dezelfde Vos te horen. ‘Je zoudt ze trappen’.²⁴ En dat waren dan nog de jaren twintig, de jaren waarin Geyl tenminste *enige* invloed uitoefende. In de jaren dertig was het over en uit, nadat een deel van de Vlaamse beweging bekoord werd door De Nieuwe Orde van de schurk Adolf Hitler en op hol sloeg.

Gesteld dat Pieter Geyl de Tweede Wereldoorlog niet zou hebben overleefd, hoe zouden we anno 2009 dan op zijn vooroorlogse engagement hebben teruggekeken? Ik vrees dat we er wat meewarig aan zouden hebben teruggedacht. Zeker, zijn anti-orangistisch engagement zou enige waardering ondervonden hebben, vooral van de zijde van het kleine maar selecte gezelschap van intellectuelen dat zich verzameld heeft in het Republikeins Genootschap.

Maar Geyls Groot-Nederlandse engagement? Dat zou, had Geyl de oorlog niet overleefd, worden afgedaan als de folklore van een negentiende-eeuwse romanticus, die in taal de basis voor de eenheid van het volk ziet. Trouwens: sedert het optreden van Adolf Hitler en zijn bende moet iedere Groot-Nederlander zich na 1945 verantwoorden, ook als hij volbloed democraat is. Politiek leeft Groot-Nederland nauwelijks nog, al liepen er in de democratische partijen in naoorlogs Nederland wel verscheidene Vlaamsgezinden rond. Maar geen politicus oppert nog aansluiting van Vlaanderen bij Nederland, afgezien dan van de voormalige liberaal Geert Wilders, die inmiddels steeds verder naar rechts opschuift.²⁵

Geyl ontleent zijn faam nu toch vooral aan zijn naoorlogse engagement, toen hij zich als verdediger van de Westerse beschaving opwierp. Hij zat vier jaar vast onder de Duitse bezetting. Dat er ‘een nieuwe tijd en een nieuwe orde’ zou zijn aangebroken, geloofden velen, maar Geyl niet. De barbarij kwam van buiten de democratie – in de democratie bleef hij geloven, ook in de democratie van de jaren dertig die na 1945 zo dikwijls werd bekritiseerd. Daarom zag Geyl ook niets in ‘de Doorbraak’ van het politieke bestel die vernieuwers als Willem Banning en Willem Schermerhorn voorstonden. Dat de ‘welmenende, naïeve politiek-onbedreven prater’ Schermerhorn, die hij als gijzelaar in Sint Michielsgestel had meegemaakt, het tot de eerste naoorlogse premier bracht – Geyl kon er met zijn verstand niet bij.²⁶

²³ P. Geyl aan Herman Vos, 12 november 1930. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932, 341.

²⁴ P. Geyl aan Herman Vos, 12 december 1928. Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel II 1928-1932, 128.

²⁵ Vgl. Wim Berkelaar, ‘Groot-Nederlandse gedachte: een illusie, in: Nederlands Dagblad, 18 juli 2008 (Zie: <http://www.nd.nl/artikelen/2008/juli/18/groot-nederlandse-gedachte-eeen-illusie>)

²⁶ UBU, Archief Geyl, P. Geyl aan G.J. Renier, 18 juni 1945

Geyls geloof in de Westerse beschaving ging zo ver dat hij geen enkele wrok koesterde tegen het Duitse volk. Het mocht tijdelijk dan gegijzeld zijn door een bende schurken, het deed aan de grootsheid van de Duitse beschaving niets af. Na de oorlog nam Geyl dan ook frank en vrij contact op met Duitse historici. En hij verwelkomde de integratie van de West-Duitse Bondsrepubliek in de Europese Gemeenschap van volkeren.

En ook de Vlaamse beweging, zo in diskrediet geraakt door de collaboratie tijdens de oorlog, beschouwde hij niet als blijvend fout: 'Het Vlaams nationalisme werd gediend door een wonderlijk stelletje onhandelbare lieden en het heeft weinig anders dan mislukking opgeleverd. Maar ik houd het toch nog steeds voor een verschijnsel dat in de geschiedenis van Vlaanderen zal blijven meetellen.'²⁷

Dat Nederland, de Vlaamse beweging en zelfs Duitsland de barbarij overleefden, bewees de veerkracht van de democratie. Wie daarin niet geloofde, wie defaitistische, cultuurpessimistische beschouwingen losliet over 'de eenzame massa', die verdoold zou raken door de commercie en de nieuwe media, zoals radio, televisie en film – die werd door Geyl als het werkelijke gevaar voor de vitaliteit van de Westerse beschaving beschouwd. Dat was, afgezien van zijn historiografische bezwaren, de achtergrond waartegen zijn kritiek op de Britse historicus Arnold Toynbee en de Amsterdamse historicus Jan Romein moet worden gezien: zij konden niet leven met de verscheidenheid die de democratie bood, zij zochten naar eenheid en naar zekerheid – in de geschiedschrijving, maar ook in de politiek. Toynbee vond die eenheid in het christendom, Romein in een hang naar het totalitaire Oosten.²⁸

Johan Huizinga, de pilaarheilige van de Nederlandse historiografie, was geen zekerheidszoeker. Integendeel, hij was een onzekere en een tastende, ofschoon hij soms krachtig kon optreden, zoals hij in de jaren dertig wel bewees door als rector van de Leidse universiteit een Duitse nazi te weren.²⁹ Maar Huizinga was in die jaren dertig ook pessimistisch gestemd, zo bewees hij in 1935 in *In de schaduwen van morgen*: hij was niet alleen verontrust door de barbarij in het Oosten, maar ook over de verruwing van de zeden, die door de opkomst van nieuwe media in de hand zou worden gewerkt. Met zijn geruchtmakende aanval *Huizinga als aanklager van zijn tijd*, op 13 februari 1961 uitgesproken voor de afdeling Letterkunde van de Akademie van Wetenschappen, legde Geyl een verband tussen Huizinga's contemporaine cultuurkritiek en zijn al even sombere historische werk, dat evenzeer van cultuurpessimisme doortrokken zou zijn. Historicus Niek van Sas heeft overtuigend betoogd dat in de kritiek een sterk persoonlijk element meespeelde: Geyl zou zich nooit voldoende erkend voelen door de Leidse sfinx met de grote reputatie die zo'n ander temperament bezat.³⁰

Ook ten tijde van het verschijnen van Geyls academie-rede werd al gesuggereerd dat een 'psychologisch conflict' aan zijn aanval ten grondslag lag. F.W.N. Hugenholtz, leerling van

²⁷ P. Geyl aan H. Fayat, 23 augustus 1952, Geciteerd in: P. van Hees en A.W. Willemsen (red.) *Geyl en Vlaanderen*. Deel III, 1933-1966, 387.

²⁸ Voor de kritiek op Toynbee zie onder meer: P. Geyl, 'Toynbee the Prophet', in: P. Geyl, *Debates with Historians* (Groningen 1955), 158-179. Het stuk verscheen dat jaar ook in *The Journal of the History of Ideas*. Geyl zou zijn kritiek op Toynbee in de jaren vijftig in verschillende toonaarden herhalen. Vgl. P. Geyl, 'Ongeluksprofeten (Sorokin en Toynbee)', in: P. Geyl, *Historicus in de tijd* (Utrecht 1954), 98-110 en P. Geyl, 'Nogmaals Toybee: empirie of apriorisme', idem, 110-125. Voor de kritiek op Romein onder meer: P. Geyl, 'Romein en de geschiedenis', in: P. Geyl, *Reacties* (Utrecht 1952), 241-257.

²⁹ Vgl. Willem Otterspeer, *Huizinga voor de afgrond. Het incident-Von Leers aan de Leidse universiteit in 1933* (Utrecht 1984)

³⁰ Vgl. Niek van Sas, 'Een adembenemend egotisme. Pieter Geyl (1887-1966) zocht erkenning als historicus én als Don Juan', in *NRC Handelsblad*, 2 oktober 2009. Zie: <http://www.nrcboeken.nl/recensie/een-adembenemend-egotisme> en zijn bijdrage hierboven.

Huizinga en later hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis in Utrecht, meende het verschil zelfs van hun uiterlijk af te kunnen lezen: 'Men zie beider portretten aan: Huizinga, wat afwezig, dromerig kijkend, bezig met iets anders, weg gekeerd; Geyl actief, agressief, overredend, fel levend in het heden.'³¹ Hij kreeg bijval van Han Baudet, ook al een leerling van Huizinga. Baudet kampte evenwel met een loyaliteitsconflict, zo blijkt uit de brieven die in het Geyl-archief van hem worden bewaard. De kunstzinnige, francofiele Han Baudet was begin jaren vijftig met Geyl bevriend geraakt, nadat deze als een van zijn begeleiders bij een onderzoek naar de Franse samenleving in de negentiende eeuw betrokken was geraakt. Geyl moet veel in Baudet hebben gezien, want hij – inmiddels een 'patron' onder de historici en aartsregelaar bovendien³² - zag voor hem midden jaren vijftig zelfs twee leerstoelen in het verschiet: in Londen, als opvolger van zijn vriend G.J. Renier en in Groningen, als opvolger van de hem goed bekende P.J. van Winter.³³ Het werd Groningen, waar Baudet tussen 1956 en 1984 de leerstoel sociaal-economische geschiedenis zou bekleden.

Evenals Hugenholtz beschouwde Baudet de aanval van Geyl als een psychologisch conflict. Geyl mocht dan menen Huizinga in zijn Akademie-rede (ook) 'alle eer' te hebben gegeven, 'niet in het gevoel van de lezers', schreef Baudet hem fijntjes.³⁴ Die lezers zagen een optimist in het strijdperk treden tegen de pessimist Huizinga. Die tegenstelling prikkelde Geyl. 'Pessimist - optimist? Dat is de ware tegenstelling niet', schreef hij Baudet. 'Ik heb in de jaren dertig en onder de bezetting óók mijn sombere ogenblikken gehad, en inderdaad wist ik niet wat erboven ons hoofd hing. Maar ik voelde het als een plicht om niet te versagen ("ik verdomde het", om met verzetsman J.B. Charles te spreken) en vooral: als men aan de machten der duisternis (toen Hitler, naderhand Stalin) – als men aan die machten het hoofd wil bieden, moet al onze actie uitgaan van en geïnspireerd worden door de Westerse beschaving en haar tradities. Houd ze dus hoog - hetgeen niet zeggen wil: verheerlijk ze kritiekloos, of zweer bij het oude: ze zijn aan gedurige verandering onderhevig, dat hoort erbij. En mijn optimisme? Is pragmatisch.'³⁵

Geyls optimisme was naar eigen zeggen dus ook een poging niet in wanhoop en duisternis te vervallen. Met uitzondering van zijn Groot-Nederlandse engagement in de jaren twintig, toen Geyl zijn positie overschatte, heeft Geyl het hoofd in alle grote kwesties van zijn tijd (nationaal-socialisme, Tweede Wereldoorlog, communisme) altijd verrassend koel gehouden. Verrassend koel, want hij was een heethoofd en kon in drift en woede uitbarsten. Maar uiteindelijk was er die beheersing. Zou die beheersing iets te maken kunnen hebben met het tragische voorbeeld van zijn geliefde vader, die zich op den duur helemaal niet meer wist te beheersen en in waanzin eindigde? Ik ben geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden.

Maar nu de historicus ongemerkt verandert in een psycholoog, is het de hoogste tijd halt te houden.

³¹ F.W.N. Hugenholtz, 'Een psychologisch conflict', in: *Hollands Weekblad*, jg. 3, nr. 132, 22 november 1961, 1-4, aldaar 1.

³² Vgl. E.H. Kossmann, *Familiearchief. Notities over voorouders, tijdgenoten en mijzelf* (Amsterdam 1999), 138.

³³ Vgl. C. Fasseur, 'Ernest Henri Philippe Baudet 's Gravenhage 29 januari 1919-Leiden 16 december 1998', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1999, 39-43, aldaar 41. Zie: http://www.dbnl.org/tekst/jaa003199901_01/jaa003199901_01_0003.php

³⁴ UBU, archief Geyl, Han Baudet aan P. Geyl, 8 november 1963.

³⁵ UBU, Archief Geyl, P. Geyl aan Han Baudet, 19 november 1963.